

Нагласи на българския бизнес за въвеждане на екостандартите в България

Албена Митева*

Резюме: Целта на доклада е да се направи анализ и оценка на нагласите на българския бизнес за въвеждането на екостандартите в България. На тази основа се правят обобщени изводи за перспективите за тяхното развитие в нашата страна.

Ключови думи: система за управление на околната среда, Схема за управление на околната среда и одитиране, стандарт ISO 14001.

JEL: Q01.

Увод

Усъвършенстването на технологиите и възможностите за добив и преработка на ресурси, развитието на промишлеността и на химизацията и механизацията в земеделието и в развиващите се страни, сериозното увеличаване на търговския стокообмен в световен мащаб, както и бързото нарастване на броя на населението особено в развиващите се страни, изисква за задоволяване на постоянно нарастващите нужди на световното население да се използват все по-голямо количество от възобновяеми и невъзобновяеми ресурси. Това увеличава значително натиска вър-

ху околната среда и нейното замърсяване. Тези проблеми засягат цялото население на нашата планета и е нужно съдействието както на отделните хора, така и на фирмите, на правителствата от целия свят с оглед прилагане на подходящи инструменти на еко-политиката, позволяващи създаване на една устойчива и екологосъобразна икономика. Европейският съюз в развитието на своята еко-политика следва идеята още с договора от Амстердам (1999 г.) задължението опазването на околната среда да се интегрира във всички секторни политики на ЕС с цел насърчаване на устойчивото развитие. Моделите на използване на ресурсите в миналото и сега са водели до високи равнища на замърсяване, влошаване на качеството на околната среда и изчерпване на природните ресурси, което налага тяхната промяна. Едно от ефективните средства за постигане на екологосъобразна и конкурентоспособна икономика са системите за управление на околната среда (СУОС), които се явяват съществена част от използваните от Европейския съюз доброволни инструменти, целящи постигането на устойчива икономика. Главният модел на СУОС, описан в специализираната литература, е този на екологичните стандарти ISO 14001 и Схемата за управление по околната среда и одитиране (EMAS).

Целта на статията е да се направи анализ и оценка на нагласите на бизнеса за

* Албена Митева е доктор, доцент в катедра „Икономика на природните ресурси“ на УНСС, e-mail: albenakm@yahoo.com

въвеждането на еко-стандартите в България. Задачите, свързани с постигане на целта, са: 1) Извеждане на основните характеристики на системите за управление на околната среда и приложението на ISO 14001 и EMAS в България. 2) Анализ на потребностите и нагласите на представителите на български фирми от прилагане на стандартите за екологично управление. 3) Въз основа на обобщената и анализирана информация формулиране на обобщени изводи за перспективите за тяхното развитие в нашата страна.

1. Основни характеристики на системите за управление на околната среда (СУОС)

Европейската екологична агенция дефинира, че системите за управление на околната среда са способ, осигуряващ ефективно изпълнение на управленския план или мерките по опазване на околната среда в съответствие с целите и задачите на еко-политиката. Ключов елемент във всяка ефективна СУОС е изготвянето на документирана система от процедури и инструкции, които осигуряват ефективна връзка и последователност на изпълнението (ЕЕА, 2006). Системата за управление на околната среда обхваща изисквания, целящи дефиниране, изследване, контрол и предефиниране на факторите, влияещи върху околната среда и даващи възможност организациите да провеждат еко-политика, съхраняваща околната среда.

В Закона за опазване на околната среда на нашата страна СУОС е определена като „...частта от общата система за управление, която включва организационната структура, дейностите по планирането, отговорностите, практиките, процедурите, процесите и ресурсите за разработване, внедряване, постигане, преглед и поддържане на политиката на околната среда.“ (ЗООС, 2005, Допълнителни разпоредби, т. 45).

Системите за управление на околната среда (СУОС) позволяват по организиран начин фирмите да структурират дейностите и услугите си, оказващи въздействие върху околната среда. Те разпределят ресурсите, прехвърлят отговорностите за оценяване на практиките, процедурите и процесите. СУОС подпомагат организациите да постигнат своите икономически и социални цели, както и тези по опазване на околната среда. В зависимост от характера, размера и вида на дейността и услугите СУОС се различават, но за всички е характерно, че създават фирмена еко-политика, целяща постоянно намаляване на замърсяването на околната среда от страна на организацията и подобряване на елементите на околната среда. СУОС дава възможност да се преценят законовите изисквания и екологичните аспекти от дейността на организацията и да се дефинират целите и задачите с оглед изпълнение на тези еко-аспекти. Основните елементи на СУОС обхващат политика по околна среда, програма по околна среда, обучение, интегрирани операции, одит на СУОС, корективни и превантивни действия, както и преглед на управлението. СУОС следва модела на планиране, изпълнение, проверка и действие (Plan-Do-Check-Act PDCA) (UNEP 2001). Според него се планира това, което трябва да се извърши; изпълнява се планираното; проверява се, за да се контролира, че планираното е свършено и се предприемат действия за внасяне на нужните подобрения. Моделът показва непрекъснатост, тъй като една СУОС изисква процес на непрекъснато усъвършенстване, при който организацията постоянно преглежда и поправя системата (Илиева, БСК).

Може да се направи извод, че СУОС е част от цялостната система на управление, която обхваща дейностите по планиране, разработване, внедряване, преглед и поддържане на политиката по околна среда (UNEP 2001, UNEP – IETC 2000). Използват

се в различни по размер и сфера на дейност организации.

Основната цел на СУОС е подобряване състоянието на околната среда, като се намали въздействието на продуктите, услугите и производствата на организациите върху околната среда. СУОС цели да превърне потенциалните системни несъответствия в устойчива и сигурна система. Спомога успешно да се прилагат на практика заложените в политиката по околна среда цели и задължения на организациите, а служителите да познават ролята и задълженията си относно тяхното постигане. СУОС е самокоригираща се и се проверява от външен независим орган. Тя осигурява екологично управление в условията на устойчива управленска система (Тодоров). Системите за управление на околната среда позволяват на организациите да предвиждат и отговорят на нарасналите екологични очаквания и на националните и международни изисквания.

Главният модел на СУОС, описан в специализираната литература, е този на екологичните стандарти ISO 14001 и EMAS. Стандартите от серията ISO14000 (Rothery, 1995) са напълно достатъчни, за да служат за база за разработване и внедряване на СУОС. ISO 14001 конкретизира стандартите за една фирмена СУОС. Едновременно с тях Европейската комисия разработва „Схема за управление по околна среда и одитиране (EMAS)“, която е подобна на тях, но включва някои допълнителни изисквания. Изискванията на EMAS са публикувани като Регламент 1836/93 на Съвета през 1993 г. Участието в схемата е доброволно и достъпно за обществени или частни организации, действащи в Европейския съюз или Европейската икономическа общност (ЕИО) – Исландия, Лихтенщайн и Норвегия. Схемата е на разположение на предприятията от ЕС от 1995 г., но първоначално е ограничена до предприятията в секторите на промишлеността. От

2001 г. EMAS е достъпна за всички икономически сектори, включително публичните и частните услуги. През 2009 г. Регламентът за Схемата за управление на околната среда и одитиране ((ЕО) № 1221/2009) е преразгледан и изменен с цел организациите да бъдат допълнително насърчени да се регистрират по тази схема. Регистрираните по EMAS организации се разглеждат като екологично отговорни компании. Организациите, регистрирани по EMAS, имат изградени системи за управление по околна среда и публично обявяват своите постижения. В същото време изискванията на ISO14001 са изцяло включени в EMAS, което на практика прави сертифицирането по ISO14001 основа за регистрация по EMAS (Jens, EVER, EMAS Toolkit).

Българското законодателство в областта на околната среда е хармонизирано с изискванията на правото на ЕС. Чрез Закона за опазване на околната среда и Наредбата за Националната схема за управление по околна среда и одитиране (НСУОСО) се въвежда регламент 761/2001/ЕС за доброволното участие на организациите в Схемата за управление на околна среда и одитиране (EMAS).

ISO 14001 е най-признатият стандарт в света за системи за управление на околната среда. Той помага на организациите да управляват по-добре въздействието на техните дейности върху околната среда. Високата степен на хармонизация на ISO 14001 със стандарти като ISO 9001, OHSAS 18001, ISO 22000 и др. допринася за лесно създаване на ефективна Интегрирана система за управление (Council Regulation No1221/2009).

Стандартът е приложен за всички видове организации, независимо от техния вид, размер и дейност. Той е приет като национален стандарт от повече от половината национални членове на ISO и употребата му се насърчава от страна на правителствата по целия свят, включително и от България.

2. Методика на изследването

За реализиране на формулираните задачи са използвани данни от проект на НИД на УНСС „Изследване на потребностите от провеждане на социален одит и прилагане на стандарти за социална и екологична отговорност в Р. България“.

Терминът „нагласа“ е представен от социалните психолози У. Томас и Ф. Знаниецки в изследването им „За адаптацията на полските емигранти в САЩ“ (цит. по П. Нешеф). Те дефинират нагласите като предварителни мисловни схеми за даване на определен вид отговори на дадени стимули. Човек възприема нагласите като неделима част от своята личност. Те могат да се основават на позитивни или негативни възгледи към хора, събития или обществени процеси, представляващи обект на нагласата. Влиянието на нагласите върху ефективността на всяка дейност е пряко и дълбоко, защото те представляват градивен елемент на мотивацията, на личното отношение към съответната дейност. Възможен тип отговор може да бъде емоционалният отговор „не ми харесва“, т.е. отговор, който включва чувствата да харесваш или да не харесваш. Друг възможен тип отговор е познавателният отговор, който включва определени типове вярвания, мнения или идеи за обекта на нагласата. Трети тип отговор е волевоповеденческият, който се отнася до поведението, намеренията и тенденциите да се действа по определен начин. Например ще гласува ли човек „за“ или „против“ забраната на дизеловото гориво (Нешеф, Джонев).

Всички нагласи са биполярни (отрицателни или положителни, благоприятни или неблагоприятни) и винаги имат определена интензивност, която може да варира от омразата до любовта, подлежат на промяна и развитие. Тъй като те се основават върху ценностната система на индивида, представите му за себе си и за света и са

мисловна конструкция, не могат да бъдат наблюдавани директно (Десеф). Подходящо е да се извеждат от поведението и от вербалния самоотчет. Като най-разпространен подход за измерване на нагласите се прилагат стимули под формата на въпроси и се регистрират получените отговори посредством различни скали. За нуждите на изследването се приема, че нагласите са психологическо състояние на предразположеност на субекта към определена активност в определени ситуации, които се визуализират чрез отговорите на зададени въпроси, разкриващи отношението на респондентите към екостандартите.

В рамките на проекта през периода 2015-2016 г. е проведено анкетно проучване относно нагласите и потребностите за прилагане на EMAS и ISO 14001 в България, в което 461 юридически лица са дали своите отговори. Формулярът на анкетното проучване е разпратен електронно, като са използвани и социалните мрежи Facebook и LinkedIn с цел ефективно и евтино проучване на нагласите за внедряване на екостандартите от компании с различен предмет на дейност. Въпросникът съдържа 26 въпроса, на които анкетираните лица трябва да отговорят, като изберат определен предложен от нас отговор. Дадена е възможност да се посочва и повече от един приемлив отговор, което позволява да се направи по-точна преценка на нагласите и потребностите на участниците за внедряване на екологичните стандарти, ползите от тяхното внедряване и основните трудности, съпътстващи този процес.

Нагласата за прилагане на екостандартите е изследвана чрез определяне на значимостта, която анкетираните приписват на тези стандарти за по-ефективното развитие на фирмата. Оценката на значимостта влияе върху мотивацията на ръководителите и персонала на съответната фирма да ги използва в дейността си. Съпричастността на работещите във фир-

мите към решаване на екологичните проблеми също се изследва, тъй като е важен показател за нагласите и потребностите им за внедряване на еко-стандартите в тяхната дейност. Изследван е и общественият контекст, в който се развиват процесите на екологизация на икономическата дейност в нашата страна, тоест оценява се готовността на българското общество да приеме и подкрепи практиката на еко-стандартите. При наличие на положителни обществени нагласи към прилагането на тези стандарти може да се заключи, че фирмите ще са в по-голяма степен лично съпричастни и ангажирани за тяхното внедряване.

Анкетираните са компании от разнообразни икономически сектори – 17% предоставят услуги, 16% са от строителния бранш, 9% са от сектор „Информационни технологии“, 5% предоставят консултантски услуги. Най-малко са отговорили респонденти от застрахователния бранш и селското и горското стопанство – с по 1% всеки.

Голяма част от анкетираните фирми са с дълъг срок на дейност. 31% от тях работят над 20 години, 18% са активни между 16 и 20 години, 15% предлагат своите продукти и услуги между 11 и 15 години, като толкова е процентът и на фирмите, работещи между 6 и 10 години. Немалка част (21%) са новите фирми с период на дейност до 5 години.

Около половината от респондентите (47%) са микро фирми с персонал до 10 човека, 22% са малки фирми с персонал до 100 човека, 12% са големи фирми с персонал над 1001 човека. Между 501 и 1000 работници са заети в 7% от фирмите, а 4% от компаниите наемат между 201 и 500 души персонал.

72% от интервюираните компании са изцяло български компании, докато останалите 28% са с чуждестранно участие в техния капитал.

Проведени са и интервюта с представители на фирми, внедрили някой от еко-стандартите отнасно трудностите, които са

срещнали при тяхното внедряване и поддържане и получените ползи от EMAS и ISO 14001. Въпреки че проучването не е представително, то дава възможност да се изследва мнението на представители на фирми от различни сектори и да се предложат изводи за по-нататъшното разпространение на еко-стандартите в нашата страна.

3. Анализ на потребностите и нагласите на представители на български фирми от прилагане на екостандартите

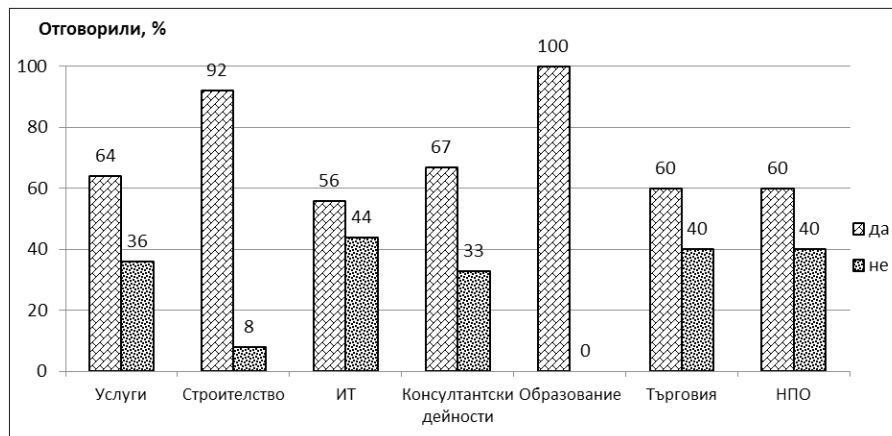
По-голямата част от респондентите (88 %) са направили първата си сертификация през 2007 г. или след нея, т.е. след като България става член на Европейския съюз. Фирмите внедряват и сертифицират СУОС като важна стъпка за адаптиране към законодателството и пазара в ЕС.

Мнозинството от фирмите очакват в близките години значението на еко-стандартите да нараства. Доказателство е, че 76% от анкетираните фирми отговарят положително на въпроса, ако знаят, че EMAS и ISO 14001 са система за управление на околната среда биха ли сертифицирали организацията си по този стандарт. Това се дължи на повишеното значение, което се отдава в национален и международен план на опазването на околната среда, тъй като еко-стандартите се свързват с прилагане на мерки за контрол и намаляване замърсяването на околната среда. Възможностите за по-добър фирмен контрол и управление, за по-лесен отговор на законови изисквания, за подобряване реализацията на фирмените продукти и услуги и повишаване на конкурентноспособността са следващите причини, водещи до желание за внедряване на системи за управление на околната среда. Най-висок е процентът на желаещите да внедряват еко-стандартите в сектор „Образование“ и „Строителство“ (фигура 1).

Икономическо развитие

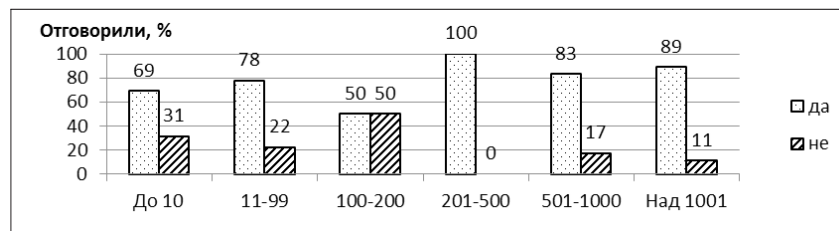
Всички големи фирми с персонал от 201 до 500 човека биха въвели стандартите, независимо от сферата им на дейност, като най-голям е дялът на подценяващите ролята на екостандартите при фирмите с персонал между 100 и 200 човека (фигура 2).

намаляване на оперативните разходи; повишаване на оперативната безопасност; въвеждане на нови екологични технологии; подобряване на екологичното представяне заради чуждестранни клиенти или износ на екологично-ориентирани пазари.

Фигура 1. Разпределение на работодателите по сектори според желанието им за въвеждане на стандарт ISO 14001/ EMAS

Източник: Собствено проучване

Фигура 2. Разпределение на фирмите по брой персонал според желанието им за въвеждане на стандарт ISO 14001/ EMAS

Източник: Собствено проучване

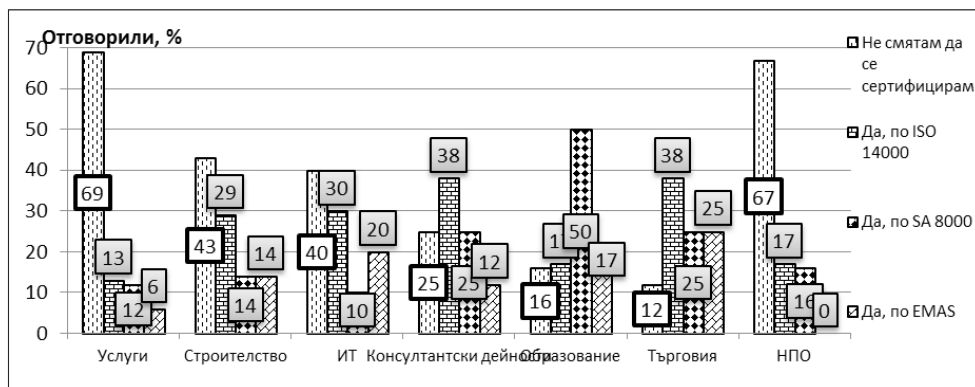
Мотивите за внедряване на екостандартите, посочени от страна на респондентите, са свързани основно с фактори, които са под влияние на мениджмънта на фирмата до голяма степен. Те са свързани с желанието за по-добър екологичен контрол върху доставчици и подизпълнители; намаляване на замърсяването на елементите на околната среда от страна на фирмата и по-добра възможност за превантивни действия; по-добри финансови резултати;

Сред външните мотиви водещи са изискванията на държавната политика и националното законодателство; натискът от страна на регулаторни органи, поради натиска на индустриалния сектор, в който работи фирмата; възможност за участие в обществени поръчки; създаване на по-добри възможности за реализация на фирмените продукти и услуги на пазара; подобряване екологичния имидж и репутация на фирмата пред обществото; създаване на

по-голямо доверие на клиентите към фирмата; договаряне на по-добри условия при сключване на застраховки и отпускане на кредити. Аналогични са и резултатите от оценката на респондентите за ползите, които са получили фирмите от внедряването на EMAS или ISO 14001. Най-високи резултати има отговорът – разграничаване на социално отговорните работодатели от социално безотговорните, които работят в сивата икономика. Част от работодателите посочват като полза стимулирането на фирмите към екологично отговорно поведение (според работодателите от сектор информационни технологии), засилването на контрола (според работодателите от сферата на образованието), спазването на законодателството (включително възможността за участие в конкурсите за обществени поръчки), намаляване негативното влияние от дейността на фирмата върху околната среда, подобряване репутацията на фирмата, подобряване на работната среда и др.

Тези мотиви са декларираны от страна на респондентите и компаниите пристъпват към внедряване на СУОС с осъзната необходимост за провеждането на проактивна екологична политика. Затова коректно 57% от тях отговарят отрица-

телно на въпроса дали имат намерение да се сертифицират по някои от екостандартите, 18% имат намерение да въведат ISO 14001, 11% – EMAS и 14% – SA8000. Най-висок е процентът на нежелаещите да се сертифицират сред фирмите от сферата на услугите (69%) и НПО (67%), което може да се обясни с ниската степен на обществен натиск в тези сфери, с липсата на законови изисквания за въвеждане на екостандарти, с липсата на пряка връзка между възможностите за реализация на продуктите и услугите и прилагането на екостандартите. Фирмите от сектор „Търговия“, „ИТ“, „Строителство“ демонстрират между 29% и 38% желание за внедряването на стандартите поради задължителния им характер при участие в търгове за обществени поръчки, нуждата от създаване на по-добър имидж и репутация пред клиентите (фигура 3). Част от големите фирми с персонал от над 200 човека, независимо от сектора на дейност, посочват, че имат намерение да внедряват ISO 14001 или EMAS, докато процентът на желаещите малки и средни фирми е доста по-нисък. Това е обяснимо от гледна точка на дългата и сложна процедура за реализация, както и по-високите финансови разходи за внедряването им.

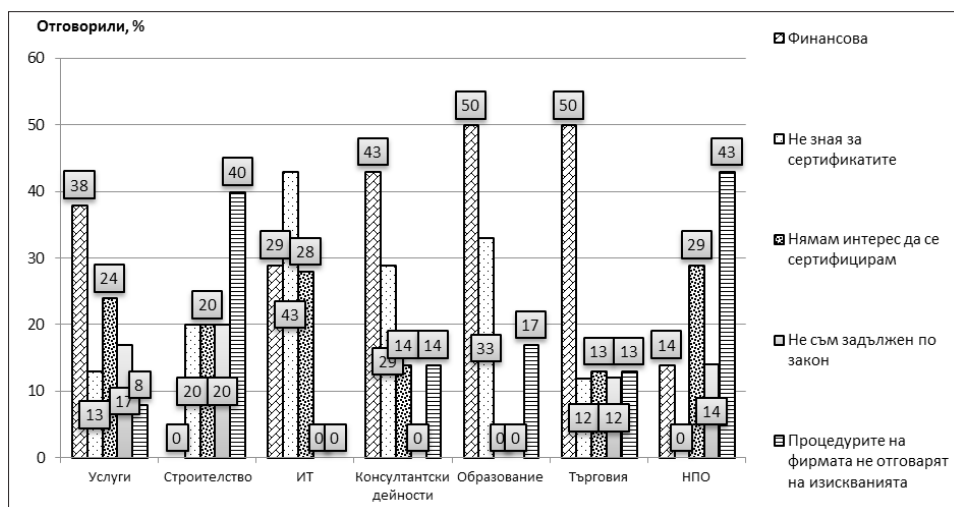
Фигура 3. Разпределение на фирмите по сектори на дейност според желанието за сертифициране през следващите три години по ISO 14001/EMAS

Източник: Собствено проучване

Икономическо развитие

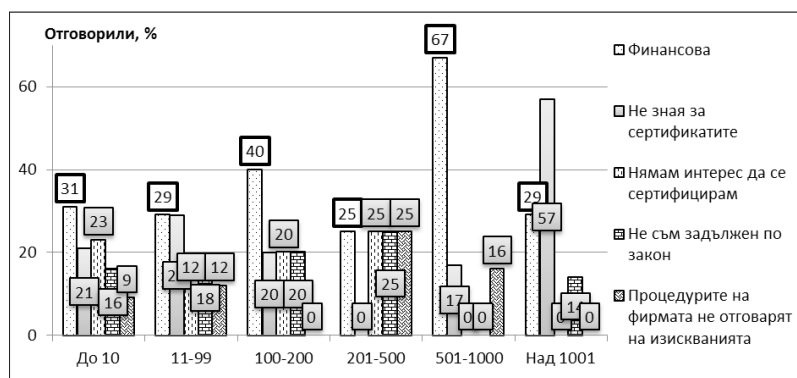
Като резултат от проведеното анкетно проучване могат да се изведат основните проблеми, възпрепятстващи по-широкото и по-бързо разпространение на екостандартите сред фирмите в България. Като главна пречка при внедряването и поддържането на СУОС в повечето сектори работодателите посочват, че причината е финансова, но има и такива (ИТ сектора, сектор образование), които посочват, че не са знаели за стандартите (фигура 4). Финансовата бариера

заема водещо място като основна причина досега фирмите да не са се сертифицирали при големите предприятия с персонал от 501 до 1000 човека, както и при микро фирмите с персонал до 10 души и при средните фирмите с персонал от 11 до 200 човека (фигура 5). Слабата разгласа и разпространение на информация за екостандартите, както и липсата на задължителен елемент за тяхното прилагане са следващите водещи мотиви за тяхното слабо разпространение.

Фигура 4. Разпределение на фирмите по сектори според причините за неприлагане на екостандартите

Източник: Собствено проучване

Фигура 5. Разпределение на фирмите по брой персонал според причините за неприлагане на екостандартите

Източник: Собствено проучване

От направените интервюта с представители на фирми, внедрили някои от екостандартите, като основни бариери, възпрепятстващи тяхното по-широко приложение, се посочват големите финансови разходи по внедряването, поддържането и сертифицирането, сложността на процедурата и големият обем на документацията, липсата на подкрепа от страна на държавата чрез механизми за финансова подкрепа под формата на данъчни стимули и институционална помощ при провеждането на всеобхватна и продължителна информационна кампания за начините за тяхното прилагане. Почти задължителното ползване и заплащане на труда на външни експерти, нуждата от значителни допълнителни инвестиции за закупуване на нужното оборудване, заплащане на труда на персонала, зает с поддръжката на тези стандарти, трудният контрол върху доставчиците и подизпълнителите, сложните и постоянно променящи се закони в областта на опазването на околната среда в съответния сектор са посочени от ръководителите като следващите по важност външни фактори, не позволяващи широкото и бързо прилагане на тези стандарти в България.

Като важна причина се дефинират и недобре структурираните комуникационни канали между потребителите, производителите и институциите, недостатъчни или липса на информационни кампании с точна и ясна информация за екостандартите от страна на отговорните държавни институции за подобряване разпознаваемостта и знанията за тези инструменти от бизнес единиците и от самите граждани, които са крайни потребители на продуктите и услугите на сертифицираните фирми. Тези разяснителни кампании е подходящо да са насочени към обективно представяне на реалните икономически, екологични и социални ползи за фирмата вследствие внедряването на системата за екологично управление.

Мнозинството от представителите на фирмите, внедрили екостандартите в своята дейност като бариера за по-широкото им разпространение посочват липсата на адекватни, точни и работещи изисквания към бизнеса за прилагане на екостандартите, от една страна, и липсата на конкретни, ясни и адекватно определени контролни правомощия на съответните органи, от друга, и създаване на коректно работещ механизъм за налагане на санкции при неспазване на определени изисквания. Подчертава се нуждата от промоция на добри практики от фирми, внедрили ефективно работещи екостандарти с цел мотивиране другите предприятия от същата сфера да предприемат подобни действия.

Мнението на повечето респонденти е, че българските институции не насърчават използването на доброволните инструменти, а предпочитат да залагат на мерките на контролно-регулаторния подход. Стимули за внедряването на СУОС са залагането им като критерии за подбор на участниците и печелившите фирми при провеждане на някои от обществените поръчки.

Като вътрешно организационни фактори, възпрепятстващи по-широкото приложение на екостандартите, на първо място респондентите поставят липсата на специалисти по управление на околната среда във фирмите и липсата на нужния административен капацитет за правилно структуриране на проектите, липсата на ангажираност от страна на служителите, предизвикано от допълнителните задължения. Липсата на умения и знания на управленския персонал относно прилагането на тази схема води до неадекватни техни решения. Обемистата документация налага използването на задължителен консултант, чието заплащане допълнително затруднява разпространяването им в нашата страна. Нуждата от периодичен контрол на дейността и следене на достиженията водят до факта, че се налага ангажирането на

допълнителен човешки ресурс с тази дейност и води до оскъпяване на практическото приложение на схемата. Трудностите при определяне на целите и измерване на постиженията, както и при отчитането на влиянието на дейността върху околната среда са другите сериозни пречки, които пречат за тяхното успешно прилагане.

4. Обобщени изводи за перспективите за развитие на екологичните стандарти в България

Въз основа на направения анализ може да се направят следните изводи за перспективите за развитие на екостандартите в България:

- Въпросите, свързани с опазването на околната среда от страна на организациите, стават все по-актуални и се превръщат в неотменна част от стратегията за корпоративна социална и екологична отговорност на фирмите, което води до нарастване броя на фирмите, регистрирани по EMAS и ISO 14001, и до разширяване възможностите за внедряване на тези стандарти в нашата страна.
- Почти три четвърти от участниците в проучването очакват в близките години значението на екостандартите да расте поради нарасналите проблеми с околната среда и нуждата от мерки за контрол върху тях, което води до усъвършенстване законодателството в тази сфера и по-добра организация на дейностите по контрола им между различните институционални партньори и ще позволи те да бъдат внедрявани от широк кръг фирми от различни сектори на икономиката.
- Прилагането на стандартите води до намаляване на негативното фирмено еко въздействие, разширява пазарните възможности и засилва конкурентоспо-

собността на фирмата, което ще мотивира българските фирми да ускорят процеса на тяхното използване.

- Екостандартите създават по-добра работна среда и мотивация сред служителите на всички нива. Друга значима полза, посочена от респондентите, е подобряването на имиджа на компанията пред всички заинтересовани страни, което ще допринесе за тяхното по-широко прилагане и от малките и средните фирми.
- Положително влияние за разширяване обхвата и повишаване броя на регистрираните по EMAS и ISO 14001 фирми в нашата страна оказват налаганите задължителни изисквания за наличие на подобна регистрация към фирмите, желаещи да участват в държавни поръчки за доставка на различни стоки и услуги, както и нуждата да се отговори на засилените законови изисквания в сферата на опазването на околната среда.
- Засилването на ролята на корпоративния имидж и репутация при избора на стока и услуга от страна на потребителите, потребността за по-ефективно използване на ресурсите и намаляване на негативното влияние върху околната среда от дейността на фирмите води до увеличаване възможностите за тяхното по-широко и бързо разпространение в нашата страна.

Може да се направи заключение, че са налице възможности за по-широко разпространение на екостандартите в България, които ще се усилят при по-активна политика на държавата в тази сфера чрез предоставяне на данъчни и институционални облекчения за фирмите, внедрили тези стандарти, чрез засилване на институционалната подкрепа чрез изграждане на центрове, предоставящи компетентни и професионални съвети и консултации на бизнеса по отношение на различните възможности за подобряване на екологичното му представяне; чрез провеждане на инфор-

мационни кампании, насочени към потребителите и производителите, чрез които те да бъдат информирани за различните екологични инструменти, ползата от прилагането им и важността им за опазването на околната среда.

Цитирани източници:

- Градев, Д., 2005. Психология на масите. София, изд. „Наука и изкуство“.
- (Gradev, D., 2005. Psihologia na masite. Sofia, izd. „Nauka i izkustvo“)
- Десев, Л., 1998. Педагогическа психология. София, изд. „Аскони“.
- (Desev, L., 1998. Pedagogicheska psihologia. Sofia, izd. „Askoni“)
- Джонев, С., 1996. Социална психология, София, изд. „Софи-Р“.
- (Dzhonev, S., 1996. Sotsialna psihologia, Sofia, izd. „Sofi-R“)
- Илиева, Л., 1999. Управление на околната среда, София, изд. „Тилия“ ООД.
- (Ilieva, L., 1999. Upravlenie na okolnata sreda, Sofia, izd. „Tiliya“ OOD)
- Нешев, П., 2010. Социални нагласи и расови предразсъдъци, Известия на Съюза на учените – Варна 1/2010, с. 145-149.
- (Neshev, P., 2010. Sotsialni naglasi i rasovi predrazsadatsi, Izvestia na Sayuza na uchenite – Varna 1/2010, s. 145-149)
- Тодоров, В., 2000. СУОС в промишлените предприятия, Лекция, Фондация „Зеленият Бургас“.
- (Todorov, V., 2000. SUOS v promishlenite predpriyatia, Lektsia, Fondatsia „Zeleniyat Burgas“)

Закон за управление на околната среда, ДВ, бр. 55, 2005.

(Zakon za upravlenie na okolnata sreda, DV, br. 55, 2005)

Кратък ръководник по „Фирмено управление на околна среда“ за МСП в България от секторите: металообработване, химически, повърхностна обработка, електроника и електротехника, текстил 2012 г.

(Kratak narachnik po „Firmeno upravlenie na okolna sreda“ za MSP v Bulgaria ot sektorite: metaloobrabotvane, himicheski, povarhnostna obrabotka, elektronika i elektrotehnika, tekstil 2012 g.)

Проект НИД НИ 1-4/2-14 на УНСС „Изследване на потребностите от провеждане на социален одит и прилагане на стандарти за социална и екологична отговорност в Р. България“ с ръководител доц. М. Пейчева.

(Proekt NID NI 1-4/2-14 na UNSS „Izsledvane na potrebnostite ot provezhdane na sotsialen odit i prilagane na standarti za sotsialna i ekologichna otgovornost v R. Bulgaria“ s rakovoditel dots. M. Peycheva)

Clausen Jens, 2002. The State of EMAS in the EU.

Application of Environmental Management Systems Principles to Urban Management UNEP – IETC, Training Manual, August 2000.

EMAS Toolkit for small organisations, 2006.

EVER: Evaluation of EMAS and Ecolabel for their Revision, Consortium leader: IEFЕ Università Bocconi 2005.

Concil Regulation (EEC) No 1836/93, EMAS.

EC, 2009. Regulation (EC) No 1221/2009 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2009.